

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

จากคำถามวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย กรอบแนวคิดการวิจัย และ ขอบเขตการวิจัยในบทที่ 1 จึงได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “แนวทางการปรับใช้ผ้าพื้นถิ่นเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์
2. ความเป็นแก่นแท้ (Authenticity)
3. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)
4. การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมชนิดไร้รูปสัญลักษณ์ (Intangible Heritage)
5. ผ้าพื้นถิ่นของไทย

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

คำว่า “ความสร้างสรรค์” หรือ “ความคิดสร้างสรรค์” มีบทบาทในสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งถูกจัดเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่จะช่วยสร้างรายได้ให้กับประเทศ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นความสร้างสรรค์สำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงการออกแบบรูปสัญลักษณ์สินค้าหรือบริการเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มตามแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เพียงเท่านั้น แต่หากกล่าวถึงความสร้างสรรค์ในแบบ “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” แล้วนั้น ยังหมายรวมถึงวิธีการเที่ยวนักท่องเที่ยวอีกด้วย

“การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” เป็นคำศัพท์บัญญัติใหม่เพื่อใช้เรียกการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งซึ่งอาจมีมานานแล้ว แต่กลับไม่มีชื่อเรียก และเริ่มมีการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวประเภทนี้ในแวดวงการท่องเที่ยวแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้าๆ เป็นเวลาร่วมหนึ่งศตวรรษ จวบจนนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวจาก 16 ประเทศในโลกได้รวมตัวกันในงานประชุมนานาชาติเรื่องการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรก ณ เมืองซานตาเฟ มลรัฐนิวเม็กซิโก ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 28 กันยายน ถึง 2 ตุลาคม พ.ศ. 2551 ทำให้เกิดคำนิยามอย่างเป็นทางการสำหรับ “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” ว่าเป็น “การท่องเที่ยวที่เน้นการเรียนรู้ ในเรื่องศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของสถานที่ ผ่านประสบการณ์ตรง และการมีส่วนร่วมกับผู้คนเจ้าของวัฒนธรรม” หรือในภาษาอังกฤษว่า “Creative Tourism is tourism directed toward an engaged and authentic experience, with participative learning in the arts, heritage or special character of a place.” (Wurzburger, Aageson, Pattakos, & Pratt, 2010, p. 17)

หรืออาจพูดกล่าวได้ว่า “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” คือการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้และมีประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวโดยการได้มีส่วนร่วมใช้ชีวิตหรือร่วมทำกิจกรรมกับผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ไม่ว่าจะในเรื่องวิถีการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ เรื่องอาหารการกิน ศิลปะหัตถกรรม และอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ และ อัตลักษณ์ของชุมชน และผู้คนเจ้าของพื้นที่โดยมุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยวมีปฏิสัมพันธ์กับคนในพื้นที่ผ่านการพูดคุยสนทนาและผ่านกิจกรรมทดลองปฏิบัติต่างๆ เช่น การทดลองทำอาหาร การทดลองทำศิลปหัตถกรรมดัง เช่นคนในพื้นที่นั้นๆ

ตลอดจนการทดลองใช้ชีวิตตามแบบอย่างผู้คนในชุมชน เพื่อให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมอันมีเอกลักษณ์ของ ผู้คนและสถานที่นั้นๆ ผ่านประสบการณ์ตรง เรียกว่าเป็นเวทีการเรียนรู้แบบมีชีวิตนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับประเทศไทยเสียทีเดียว เพราะ กิจกรรมหลายอย่างที่มีอยู่แล้ว เช่น การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ การเข้าคอร์สฝึกทำอาหารไทย หรือ การนวดแบบแผนไทย เหล่านี้ล้วนสามารถเชื่อมโยงและพัฒนาให้รองรับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ได้ ทั้งยังเป็นกิจกรรมทางเลือกสำหรับนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งที่มีความสนใจในวัฒนธรรมความเป็นอยู่ ของคนไทยในมิติที่มีความลึกมากขึ้น

ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ได้มีผู้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ไว้หลากหลาย ซึ่งอาจพอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการจัดประชุมนานาชาติด้านการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (International Conference on Creative Tourism Planning Committee) ได้ให้ความหมายการท่องเที่ยวเชิง สร้างสรรค์ไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์คือการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นถึงการมีประสบการณ์จริงและมีความผูกพันกัน (Engaged and Authentic Experience) ด้วยการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในด้าน ศิลปะ มรดกทางวัฒนธรรม และ คุณสมบัติเฉพาะพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (Wurzburger, et al., 2010, p. 17)

Raymond และ Richard ได้นิยามการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ นักท่องเที่ยวสามารถพัฒนาศักยภาพด้านการสร้างสรรค์ผ่านทาง การการเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำ ซึ่งทำให้นักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้มีประสบการณ์การเรียนรู้กับคุณสมบัติเฉพาะของพื้นที่ท่องเที่ยว (Raymond & Richard, 2000)

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ UNESCO ได้ให้ความหมายของการ ท่องเที่ยวสร้างสรรค์รวมถึงการจัดให้เกิดกิจกรรมต่างๆ โดยเน้นการเรียนรู้ การศึกษาจาก ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตลอดจนการมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวกับ ชุมชน การท่องเที่ยวสร้างสรรค์จะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวและผู้คนในชุมชนนั้นๆ โดยมี เป้าหมายว่านักท่องเที่ยวในลักษณะของการท่องเที่ยวสร้างสรรค์จะเป็นนักท่องเที่ยวที่ไม่ใช่เพียง นักท่องเที่ยวแต่ละจะเป็นสมาชิกของชุมชนที่ได้มีโอกาสเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกัน (UNESCO, 2006)

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.) ได้ให้ความหมาย ของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนา ชุมชนที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินชีวิตของชุมชน โดยจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว อย่างกลมกลืนและสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ตลอดจน วิถีต่างๆในชุมชน ในเชิงของการ เรียนรู้และการทดลองเพื่อให้ได้มาซึ่งประสบการณ์จากสิ่งที่มีอยู่และเป็นอยู่จริงในชุมชน และชุมชน จะต้องสามารถใช้การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการรักษาสมดุลระหว่างการ เปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวภายในชุมชนและต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนในทุก

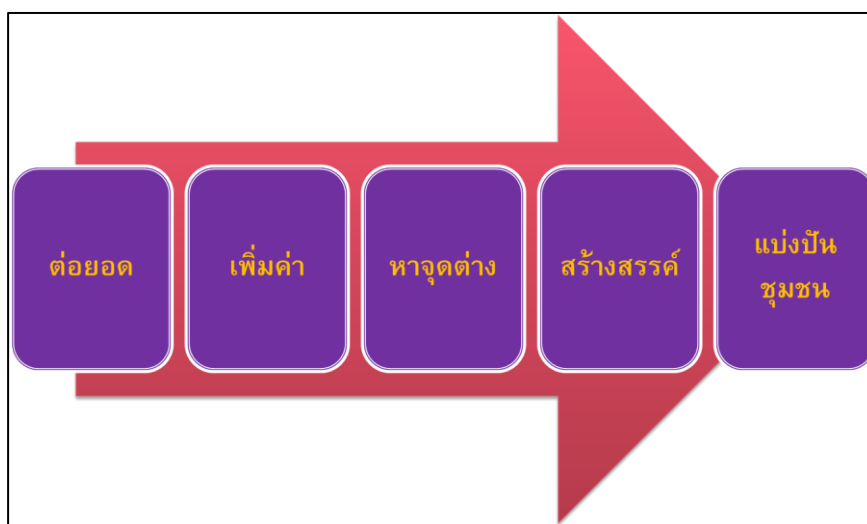
รูปแบบไม่ว่าจะเป็นทุนนิยมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นต้น (องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ออนไลน์)

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ตามความหมายที่นิยามขึ้นมาใหม่นี้อาจมีความแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น ๆ ที่มีมาก่อน ซึ่งแต่เดิมการท่องเที่ยวมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อเป็นการใช้เวลาในการพักผ่อนหย่อนใจ แสวงหาความสุขและความเพลิดเพลินที่ได้รับจากการท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ แม้ต่อมาการท่องเที่ยวได้เพิ่มรูปแบบให้มีการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์หรือเชิงวัฒนธรรม โดยจะเน้นรูปแบบของการท่องเที่ยวไปยังพิพิธภัณฑ์ หรือ โบราณสถานต่างๆ ซึ่งก็ยังเป็นการท่องเที่ยวแบบที่นักท่องเที่ยวไม่ได้มีส่วนร่วมกับคนในชุมชนโดยตรง (Passive Participation) หากแต่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์มุ่งเน้นการมีประสบการณ์แบบมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว (Active Participation) (Richard, 2010, pp. 78-90) และ (Pattakos, 2010, pp. 53-62)

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ไม่ใช่เฉพาะแต่การประยุกต์รูปแบบการใช้ชีวิตของคนในท้องถิ่นเพื่อ การท่องเที่ยว แต่ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ยังเป็นการประยุกต์รูปแบบการเดินทางของนักท่องเที่ยว เพื่อเข้าไปศึกษาชุมชนเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ อาหารการกิน ศิลปหัตถกรรม และอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชนและผู้คนเจ้าของพื้นที่ โดยมุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยวมีปฏิสัมพันธ์กับคนในพื้นที่ ผ่านการพูดคุยสนทนา และผ่านกิจกรรมทดลองปฏิบัติต่างๆ เช่น ทดลองทำอาหาร ทดลองทำศิลปหัตถกรรม หรือทดลองใช้ชีวิตตามอย่างผู้คนในชุมชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจในวัฒนธรรมอันมีเอกลักษณ์ของผู้คนและสถานที่นั้นๆ ผ่านประสบการณ์ตรง โดยเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเรียนรู้แล้ว วิถีชีวิตของคนในชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม (McNulty, 2010, pp. 70-77)

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ คือการท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินชีวิตของชุมชน โดยจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างกลมกลืนและสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ตลอดจน วิถีต่างๆ ในชุมชน ในเชิงของการเรียนรู้และการทดลอง เพื่อให้ได้มาซึ่งประสบการณ์จากสิ่งที่มีอยู่และเป็นอยู่จริงในชุมชน ชุมชนจะต้องสามารถใช้ในการจัดการการท่องเที่ยวสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการรักษาสมดุลระหว่าง การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวภายในชุมชน ผลประโยชน์ของชุมชน และ เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ไม่ใช่เครื่องมือหาประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจโดยตรง ลักษณะของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย การเรียนรู้เพื่อเกิดประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การมีส่วนร่วมปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวและคนในชุมชน และการที่ได้มีโอกาสได้ใช้ชีวิต ร่วมกับคนจากวัฒนธรรมที่แตกต่าง อาจจะจำกัดเพียงการทดลองเรียนรู้จากประสบการณ์ที่มีอยู่จริงในชุมชนเท่านั้น แต่สงวนสิ่งที่ชุมชนไม่นำเสนอไว้เป็นเรื่องภายในชุมชนเท่านั้นก็ได้ (Goffman, 1959) กล่าวคือ ควรมีระดับขั้น (Stage) ในการเข้าถึงทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม โดยต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว (Carrying Capacity) เพื่อรักษาสมดุลนั่นเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่ควรเกิดจากความต้องการภายนอกแต่เพียงฝ่ายเดียว (Demand push) แต่ควรเกิดจากความต้องการจากแรงขับภายในชุมชน (Supply pull) ควบคู่ไปด้วย

กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์สร้างสรรค์ ต้องเริ่มต้นที่การต่อยอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และ ทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น จากนั้นเพิ่มทั้งคุณค่าและมูลค่าขององค์ความรู้ ภูมิปัญญา และ ทรัพยากรเหล่านั้น แล้วร่วมคิดหาจุดต่างขององค์ความรู้ ภูมิปัญญา และ ทรัพยากรโดยการเปรียบเทียบกับชุมชนหรือท้องถิ่นอื่นๆผ่านกระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์ และ เมื่อมีผลประโยชน์เกิดขึ้น ก็ต้องนำผลประโยชน์นั้นมาแบ่งปันกันอย่างยุติธรรม โดยที่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่จะต้องถูกส่งคืนกลับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการนี้สามารถสรุปเป็นแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

จากการทบทวนความหมายต่างข้างต้น จึงพอสรุปได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เป็นการเดินทางท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งผ่านกิจกรรมการเรียนรู้โดยการมีประสบการณ์ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวและคนในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยกิจกรรมเหล่านี้จะต้องดำรงไว้ซึ่งความเป็นดั้งเดิมทางวัฒนธรรม (Cultural Authenticity) ด้วยการปรับใช้ต้นทุนของชุมชนเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างพึงพาของผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายเพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง กฎหมาย เทคโนโลยี การสื่อสาร และการพัฒนาทุนมนุษย์ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์นี้สามารถใช้ในการเพิ่มมูลค่าและคุณค่าของการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ

พัฒนาการของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

แนวคิดด้านการท่องเที่ยวในปัจจุบันได้พัฒนาไปมาจากในอดีต แนวคิดด้านการท่องเที่ยวล้วนมีทฤษฎีและแนวคิดต่างๆทางเศรษฐศาสตร์ และ เทคโนโลยีด้านการคมนาคมขนส่งเป็นตัวขับเคลื่อนที่สำคัญ การท่องเที่ยวจึงได้พัฒนาขึ้นจากการจำกัดอยู่ในเฉพาะกลุ่มของชนชั้นสูงของสังคมมาเป็นการท่องเที่ยวของมหาชนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามการพัฒนาการของการท่องเที่ยวจนเป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์พอสรุปได้ดังนี้

แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน หรือ Sustainable Development ซึ่งเป็นผลจาก Brundland Report (UNESCO, 2006) ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับการท่องเที่ยวด้านการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติว่า การท่องเที่ยวใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติเกินความจำเป็นหรือไม่ และการท่องเที่ยวจะต้องจัดการอย่างไรจะได้ไม่ใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติเกินขีดจำกัดเพื่อส่งผ่านโอกาสการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นให้ชนรุ่นหลัง คำถามเหล่านี้ได้พัฒนาเป็นสาระสำคัญของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หรือ Sustainable Tourism

ต่อมา แนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม หรือ Cultural Diversity (UNESCO, 2001) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อแนวคิดด้านการท่องเที่ยว ความหลากหลายทางวัฒนธรรมนี้เน้นคุณค่าที่มนุษย์สามารถบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรทางธรรมชาติผ่านทางการใช้วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา และ ความรู้ ที่รวมเรียกว่า “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม หรือ Cultural Resources” (Richard, 2010) ซึ่งสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างเหมาะสม อนึ่งความเหมาะสมนี้มีความแตกต่าง หลากหลาย ขึ้นกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม หรือ Cultural Landscape และ ภูมิสังคม หรือ Social Geography ที่แตกต่างกันตามพื้นที่ที่ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้นๆปรากฏอยู่ แนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม - Cultural Tourism

ชุมชนท้องถิ่นผู้ซึ่งเป็นเจ้าของและผู้ที่มีสิทธิในทรัพยากรทางธรรมชาติ และ ทรัพยากรทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดจากล่างขึ้นบน - Bottom Up หรือ Grassroots Approach - ได้กลายเป็นจุดเหวี่ยงที่สำคัญในการบริหาร จัดการ การอนุรักษ์ และ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆเหล่านั้น (McNulty, 2010) นอกจากนั้นแล้ว แนวคิดท้องถิ่นนิยม หรือ Localism (Goffman, 1959) ซึ่งเป็นผลจากการย้อนแย้งกระบวนการโลกาภิวัตน์ หรือ Globalisation ได้กลายมาเป็นส่วนสำคัญในแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน - Community-based Tourism - โดยเน้นที่ความต้องการของชุมชน หรือ Tourism Supply เป็นจุดเริ่มต้นและกำหนดทิศทางของการจัดการการท่องเที่ยว แทนที่ใช้ความต้องการของนักท่องเที่ยว หรือ Tourism Demand

แนวคิดเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ หรือ Creative Economy ได้เป็นแนวคิดสำคัญในระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งราชกิจจานุเบกษา (ราชกิจจานุเบกษา, 8 กันยายน 2553) ได้บันทึกไว้ดังนี้ เศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าและบริการโดยอาศัยความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Advantages) โดยใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (Cultural Assets) ซึ่งหมายรวมถึง ประวัติศาสตร์ ประเพณี วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ผสมผสานกับความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และ ระดับเทคโนโลยีที่เหมาะสม เพื่อสร้างความแตกต่างให้กับสินค้าและบริการ รวมทั้งสามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค โดยสินค้าและบริการเชิงสร้างสรรค์เหล่านี้ มีลักษณะเด่นร่วมกันคือ มีความเป็นเอกลักษณ์ ยากต่อการลอกเลียนแบบ และ มักขายได้ราคา

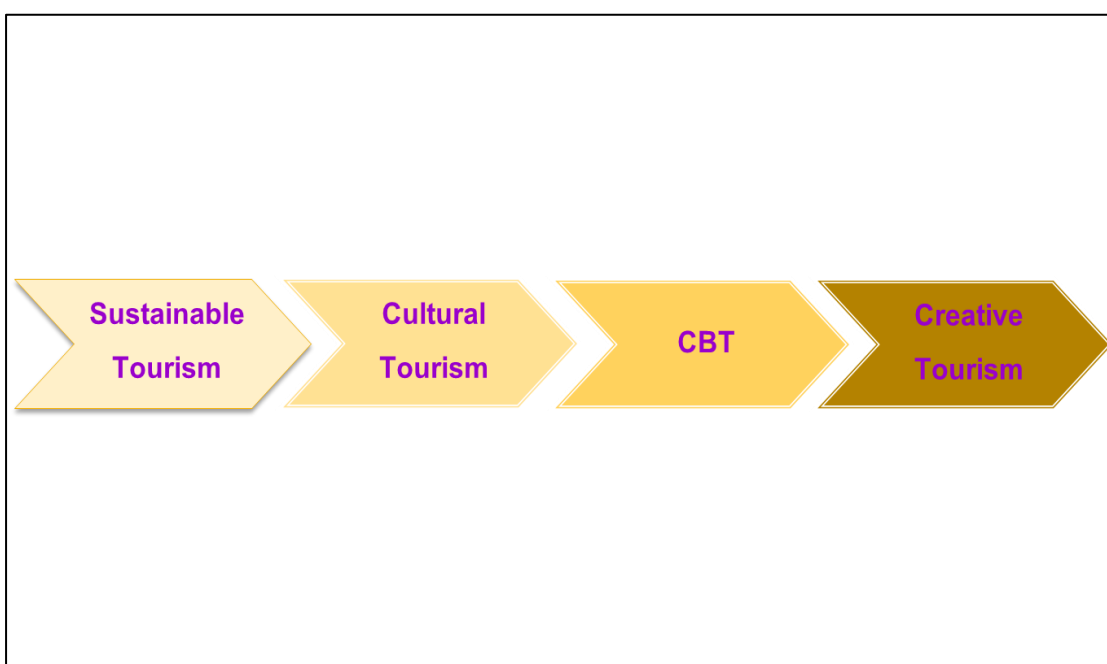
องค์ประกอบหลักของเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ประกอบด้วย องค์ความรู้ การศึกษา การสร้างสรรค์ และ ทรัพย์สินทางปัญญา กล่าวคือ

- 1) องค์ความรู้ คือ ความจริงต่างๆที่ได้ถูกค้นพบ หรือ สิ่งที่ผ่านมาการลองผิดลองถูกจนได้รับการยอมรับว่าเป็นทางออกหรือทางแก้ไขปัญหาต่างๆได้
- 2) การศึกษา คือ ความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และ เป็นกระบวนการที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาผ่านทางประวัติศาสตร์ ประเพณี วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ หรือ ภูมิปัญญา
- 3) การสร้างสรรค์ คือ ความสามารถในการผสมจินตนาการและความคิดเข้ากับองค์ความรู้ และการศึกษา เพื่อการพัฒนา ต่อยอด เพิ่มคุณค่า เพิ่มมูลค่า และ สร้างความเป็นเอกลักษณ์ ให้กับองค์ความรู้และการศึกษาเพื่อให้เป็นสินค้าและบริการที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ขายได้ราคา และ ยากต่อการลอกเลียนแบบ โดยไม่บ่อนทำลาย ไม่ก้าวร้าว และ ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบ
- 4) ทรัพย์สินทางปัญญา คือ การเคารพสิทธิในความเป็นเจ้าขององค์ความรู้ และ ผลงานของการสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการทางเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์

นอกจากนั้น ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับ “เมืองสร้างสรรค์ หรือ Creative City” (Wurzburger, 2010, pp. 15-25) ซึ่งเป็นความพยายามของ UNESCO ในการผสมผสานการใช้ศักยภาพด้านความคิดสร้างสรรค์ สังคม และ เศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษย์ผ่านทางการจัดการวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ ใน 7 หมวด คือ

- 1) วรรณกรรม (Literature)
- 2) ภาพยนตร์ (Cinema)
- 3) หัตถกรรมและศิลปะพื้นถิ่น (Folk Art)
- 4) การออกแบบ (Design)
- 5) ดนตรี (Music)
- 6) อาหาร (Gastronomy)
- 7) นิเทศศิลป์ (Media Arts)

แนวคิด เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ และ เมืองสร้างสรรค์ นี้เป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญในการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยที่การท่องเที่ยวจะเป็นการเชื่อมโยงเมืองสร้างสรรค์ในหมวดต่างๆ และก่อให้เกิดรายได้ผ่านระบบเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ ด้วยการนำสินทรัพย์ทางวัฒนธรรมที่หลากหลายของท้องถิ่นมานำเสนอต่อเวทีโลก เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและเกิดนวัตกรรมทางวัฒนธรรม รวมทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ กระบวนการสร้างสรรค์ และเทคโนโลยี อย่างต่อเนื่อง (Wurzburger, et al., 2010)

แผนภูมิที่ 2 แสดงพัฒนาการของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

สำหรับการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวของประเทศไทยเพื่อมุ่งไปสู่รูปแบบของการจัดการท่องเที่ยวสร้างสรรค์นั้น ภารกิจการท่องเที่ยวสร้างสรรค์ขององค์การบริหารพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) ได้เริ่มต้นขึ้น โดยในเบื้องต้นจะเป็นการนำเสนอแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวสร้างสรรค์แก่ชุมชน เกิดเป็นต้นแบบของแนวทางการดำเนินงานด้านการพัฒนาท่องเที่ยว เพื่อหารูปแบบของการจัดการการท่องเที่ยวสร้างสรรค์ การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวสร้างสรรค์ พร้อมกับประเมินผลลัพธ์หรือประโยชน์ที่ผู้มีส่วนร่วมในทุกภาคส่วนจะได้รับ ทั้งที่สามารถจับต้องได้ เช่น รายได้ และที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความสามัคคี ความห่วงใยในท้องถิ่น ตลอดจนศึกษาผลเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ต่อการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย ที่ผ่านมามีชุมชนในประเทศไทยได้มีการนำแนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมาเป็นแนวทางเพื่อการจัดการท่องเที่ยวชุมชน และใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวสร้างสรรค์ (องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน)

ประเภทการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

1) ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม หรือ Cultural Heritage เป็นกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ สภาพสังคม แบ่งเป็นกลุ่มย่อยคือ

- กลุ่มแสดงออกทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม หรือ Traditional Cultural Expression เช่น ศิลปะงานฝีมือ เทศกาล งานประเพณีต่างๆ
- กลุ่มที่ตั้งทางวัฒนธรรม หรือ Cultural sites เช่น โบราณสถาน พิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น

2) ประเภทศิลปะต่างๆ หรือ Arts เป็นกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนพื้นฐานของศิลปวัฒนธรรม แบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

- งานศิลปะ หรือ Visual arts เช่น การวาดภาพ รูปปั้น และวัตถุโบราณ เป็นต้น
- ศิลปะการแสดง หรือ Performing arts เช่น การแสดงดนตรีพื้นบ้าน การแสดงนาฏศิลป์ การแสดงละคร เป็นต้น

3) ประเภทวิถีชีวิต หรือ Lifestyles เป็นกลุ่มท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การดำรงชีวิต หรือ วิธีการทำมาหากินของคนในชุมชนท้องถิ่นหรือชาวพื้นเมือง แบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

- วิถีชีวิตของสังคมเมือง เช่น ย่านการค้าโบราณ ย่านสาเพ็ง ย่านเยาวราช ย่านบางลาพู ย่านเมืองเก่าเก่า ย่านเมืองเก่าแปดริ้ว ย่านถนนนางงามสงขลา เป็นต้น
- วิถีชีวิตสังคมชนบท เช่น หมู่บ้านช้างตากกลาง อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ ตลาดน้ำตาเนิน สะดวก การเลี้ยงนกเขา อ.จะนะ จ.สงขลา การทอผ้า การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

4) ประเภทสื่อ (Media) เป็นกลุ่มท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารกับกลุ่มคนกลุ่มใหญ่หรือสื่อสารกับนักท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย แบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

- งานสื่อสิ่งพิมพ์ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ หรือ Publishing and Printed Media เช่น คู่มือท่องเที่ยว นิตยสารการท่องเที่ยวหรือสิ่งพิมพ์อื่นๆที่มีส่วนสร้างความน่าสนใจเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวหรือแหล่งท่องเที่ยวให้มีความน่าสนใจและสามารถสื่อในสิ่งที่มีคุณค่าให้เกิดความน่าสนใจ เป็นต้น
- งานโสตทัศน หรือ Audio Visual รวมถึงสื่อโฆษณาทางโทรทัศน์ วิทยุ หรืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจการเป็นมาของต้นแบบ -Originality- ความเป็นของแท้ดั้งเดิม -Authenticity- ของแหล่งท่องเที่ยวหรือสถานที่นั้นๆ เป็นต้น

5) ประเภทการตอบสนองความต้องการของลูกค้า -Functional creation- เป็นกลุ่มท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เป็นสินค้าและบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีความต้องการแตกต่างกัน แบ่งเป็น 3 กลุ่มย่อยคือ

- กลุ่มการออกแบบ หรือ Design เช่น การออกแบบห้องพักในโรงแรม รีสอร์ท การออกแบบสินค้าของที่ระลึก ให้มีอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่น หรือแหล่งท่องเที่ยว นั้นๆ
- กลุ่มสื่อสมัยใหม่ หรือ New media เช่น ระบบดิจิทัล โซฟต์แวร์ เกมส์ต่างๆ

- กลุ่มบริการทางความคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ หรือ Creative Tourism Services เช่น การบริการทางสถาปัตยกรรม โฆษณา นันทนาการ และบริการแนวคิดเชิงสร้างสรรค์อื่นๆ

ความเป็นแก่นแท้ (Authenticity) กับ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ความเป็นแก่นแท้เป็นประเด็นสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวรูปแบบต่างๆ รวมถึงการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้วย ความเป็นแก่นแท้นี้ได้ถูกใช้เป็นประเด็นที่ใช้ในการสร้างความหมายหรือนิยามต่างๆ ในการกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยว ใช้อ้างอิงคุณภาพของการท่องเที่ยว ใช้เป็นสาระในการสื่อความหมายด้านการท่องเที่ยวซึ่งรวมถึงการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ การทำการตลาดด้านการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินทางด้านคุณธรรม จริยธรรม และความเหมาะสมต่างๆในการจัดการการท่องเที่ยวอีกด้วย (Burnett, 2001, pp. 39-54)

ความเป็นแก่นแท้มีลักษณะลึกลับ ยากที่จะให้ความหมายที่แน่ชัดได้ ต้องอาศัยบริบททางวัฒนธรรมของความเป็นแก่นแท้ที่ต้องการพิจารณา มาเป็นเครื่องมือช่วยในการให้ความหมาย (Gyimothy & Johns, 2001, p. 249) กล่าวคือความเป็นแก่นแท้ขึ้นกับความรวมถึง ความเป็นต้นกำเนิด -Originality- ความเป็นแก่นของสาระ -Essence- และ ความเป็นของแท้ -Genuine- ซึ่งทั้งสามอย่างนี้ต้องนำมาพิจารณาร่วมกัน

ความเป็นแก่นแท้มีลักษณะเป็นวาทกรรม กล่าวคือ ความเป็นแก่นแท้ต้องเกิดจากการเทียบกับความเป็นเทียมเท็จ -inauthenticity- เสมอ (Grossberg, 1992, p. 201) การตีความในทางแคบเป็นแก่นแท้จะมีความหมายเท่ากับ ความเป็นต้นกำเนิด -Originality- เท่านั้น การพิจารณาความเป็นแก่นแท้จึงต้องตีความในทางกว้างเสมอ (Xie, 2011, pp. 34-37) กล่าวคือ ต้องตีความความเป็นแก่นแท้ควบคู่ไปกับกระบวนการเกิดความเป็นแก่นแท้ -Authentication-

ความเป็นแก่นแท้ในการท่องเที่ยวอาจแยกพิจารณาออกได้เป็นสองส่วน (Trotter, 2001, p. 152) คือ

- 1) ความเป็นแก่นแท้ของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว -Authenticity of Tourism Product- ซึ่งหมายถึงความเป็นจริงของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์ของสถานที่หรือวัตถุในสถานที่ ซึ่งถูกยึดโยงอยู่กับหลักฐานทางวัฒนธรรม สังคม และ โบราณคดีของสถานที่และชุมชนนั้นๆ
- 2) ความเป็นแก่นแท้ในประสบการณ์การท่องเที่ยว -Authenticity of Tourism Experience- ซึ่งหมายถึง การที่นักท่องเที่ยวได้มีประสบการณ์ที่แท้จริงต่อความหมายที่ฝังอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยว ในกรณีนี้ Theme Park อาจไม่สามารถนำเสนอ ความเป็นแก่นแท้ของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว แต่อาจนำเสนอ ความเป็นแก่นแท้ในประสบการณ์การท่องเที่ยว ได้

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมชนิดไร้รูปลักษณะ (Intangible Heritage)

ประเทศไทยนับเป็นหนึ่งในประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางวัฒนธรรม เห็นได้จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานของประเทศ การเปิดกว้างในการนับถือศาสนา ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศิลปวัฒนธรรมประจำชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่ เกิดการเปลี่ยนแปลง ผสมผสาน หล่อหลอม พัฒนาตามกาลเวลา กระทั่งประยุกต์ร่วมกับวัฒนธรรมทั้งข้างถิ่นและข้ามถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมในแผ่นดินไทยที่มีการสืบสานผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนาน ประเทศไทยจึงนับได้ว่าเป็นประเทศหนึ่งที่เต็มไปด้วยทรัพย์สินทางวัฒนธรรม -Cultural Assets- ไม่น้อยกว่าประเทศใดในโลก หรือหากมองในมิติของเศรษฐศาสตร์แล้วทรัพย์สินทางวัฒนธรรมสามารถนำมาให้เพิ่ม ก่อให้เกิดรายได้ อาจเรียกได้ว่าเป็น ต้นทุนทางวัฒนธรรม -Cultural Capital-

ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและการจัดการวัฒนธรรม เป็นสิ่งบ่งชี้ที่สำคัญถึงความยั่งยืนของการพัฒนา เมื่อกระแสการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ได้ถูกนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์ของการพัฒนาประเทศ จึงถือเป็นจังหวัดที่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในท้องถิ่นจะนำต้นทุนวัฒนธรรมที่มี มาเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไปในรูปแบบของการท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ทั้งในส่วนขององค์ความรู้ตามหลักฐานที่ปรากฏ การสืบทอดให้คงอยู่และการดำเนินต่อไป โดยชุมชนจะเป็นผู้แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมต่อไปได้

การสร้างสรรค์การท่องเที่ยวโดยวางอยู่บนพื้นฐานของคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือทุนทางวัฒนธรรมสามารถทำได้โดยหยิบยกเรื่องราวจากประวัติศาสตร์ ศิลปะท้องถิ่น ดนตรีพื้นบ้าน วิถีความเป็นชุมชน วรรณกรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ความงดงามของฝีมือช่าง และอื่นๆ มาจัดการให้เกิดความน่าสนใจสอดคล้องตามคุณค่าของชุมชนหรือเมือง ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ตรงผ่านการเรียนรู้ผ่านทางท่องเที่ยว เป็นต้นว่าการได้ใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นการแสดงหรือเป็นสร้างขึ้นมา เช่น นักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวและมาสัมผัสวิถีชีวิตของการเป็นชาวนา ได้มีโอกาสที่ร่วมทำนากับชาวบ้านที่ยังคงรักษาวิถีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย หรือการที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสมาพักโฮมสเตย์ ในชุมชน พร้อมกับได้เรียนรู้วิธีการประกอบอาหารท้องถิ่น เรียนรู้วิถีการทำขนมไทย เป็นต้น

ผ้าพื้นถิ่นของไทย

ต้นแบบการพัฒนาการทอผ้า

การทอ พัฒนามาจาก การสาน มนุษย์รู้จักใช้ต้นพืชที่อ่อน เหนียว เป็นเส้นยาว เช่น หวาย กก หญ้า ต้นพืชเหล่านี้ มีลักษณะเส้นใย ค่อนข้างยาว จึงใช้สานได้ โดยไม่ต้องต่อ และ เข้าเกลียว อย่างไรก็ตาม เมื่อเส้นใยแต่ละเส้น สิ้นสุด พวกเขาก็พยายาม หาวิธีต่อเส้นใย ให้ยาวขึ้น จนค้นพบ วิธี เข้าเกลียว ที่จะทำให้ ต้นพืชเหล่านี้ มีความเหนียว และสามารถ รับน้ำหนัก ได้มากขึ้น มนุษย์รู้จัก วิธี สานภาชนะใส่ของ มาตั้งแต่ สมันหิน ต่อมา จึงดัดแปลง เป็นเสื่อ และ ตะกร้า วิธีทอ ง่ายๆ ที่ พวกเขา ค้นพบคือ การใช้ เส้นด้ายยืน ผูกกับกึ่งกับ กึ่งไม้ ใช้หินถ่วงน้ำหนัก ให้เส้นด้ายตึง ต่อมา ก็ เปลี่ยนเป็น ผูกเส้นใย ระหว่าง ไม้สองอัน แล้วดึงให้ตึง การทอผ้า สมัยอียิปต์ ก็ใช้วิธีนี้

วิวัฒนาการของการทอผ้าในประเทศไทย

วิวัฒนาการของการทอผ้าในประเทศไทย แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดสามารถนำมาใช้อธิบายเรื่องจุดกำเนิดของการทอผ้าในประเทศไทยก็ตาม แต่อาจกล่าวได้ว่า การทอผ้าเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่เก่าแก่ที่สุดอย่างหนึ่งที่มนุษย์ในสมัยโบราณที่อาศัยอยู่ในดินแดนนี้รู้จักทำขึ้นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำเช่นที่เขापลาไร่ จังหวัดอุทัยธานี อายุประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว มีรูปมนุษย์โบราณกับสัตว์เลี้ยง เช่น ควายและสุนัข แสดงว่ามนุษย์ยุคนั้นรู้จักเลี้ยงสัตว์แล้ว ลักษณะการแต่งกายของมนุษย์ยุคนั้นดูคล้ายกับจะเปลือยท่อนบน ส่วนท่อนล่างสันนิษฐานว่าจะใช้หนังสัตว์ หรือ ผ้าหยาบ ๆ ร้อยเชือกผูกไว้รอบ ๆ สะโพก บนศีรษะ ประดับด้วยขนนก

จากภาชนะเครื่องปั้นดินเผาโบราณที่พบบริเวณถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอนอายุประมาณ 7,000 – 8,000 ปีมาแล้ว พบว่ามีการตกแต่งด้วยรอยเชือกและรอยตาข่ายทาบ ทำให้สันนิษฐานว่า มนุษย์น่าจะรู้จักทำเชือกและตาข่ายก่อน โดยนำพืชที่มีใยมาพันให้เป็นเชือก แล้วนำเชือกมาผูกหรือถักเป็นตาข่าย จากการถักก็พัฒนาขึ้นมาเป็นการทอด้วยเทคนิคง่าย ๆ แบบการจักสาน คือ นำเชือกมาผูกกับไม้หรือยึดไว้ให้ด้ายเส้นยืน แล้วนำเลือกอีกเส้นหนึ่งมาพุ่งขัดกับด้ายเส้นยืนเกิดเป็นผืนผ้าหยาบ ๆ ขึ้น เหมือนกับการขัดกระดาษหรือการจักสาน เกิดเป็นผ้ากระสอบแบบหยาบ ๆ

พบหลักฐานที่สำคัญทางโบราณคดีที่บริเวณบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี เช่น พบกำไล สำริด ซึ่งมีสนิม และมีเศษผ้าติดอยู่กับคราบสนิมนั้น นักวิทยาศาสตร์อธิบายว่า สนิมเป็นตัวกัดกร่อนโลหะซึ่งเป็นอนินทรีย์วัตถุแต่กลับเป็นตัวอนุรักษ์ผ้าซึ่งเป็นอินทรีย์วัตถุไว้ไม่ให้เสื่อมสลาย ที่แหล่งบ้านเชียงนี้ยังพบแวนดินเผา ซึ่งเป็นอุปกรณ์การปั่นด้ายแบบง่าย ๆ และพบลูกกลิ้งแกะลายสำหรับใช้ทำลวดลายบนผ้าเป็นจำนวนมาก จึงทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่ามนุษย์อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านเชียงเมื่อ 2,000 – 4,000 ปีมาแล้ว ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 กลุ่มชนชาติไทยได้รวมตัวกันเป็นราชอาณาจักรในอาณาจักรบริเวณต่าง ๆ ของประเทศ ไทยปัจจุบัน อาณาจักรล้านนา อยู่ในบริเวณภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน แม่ฮ่องสอน มีการขาย ผ้าอย่างกว้างขวาง ทั้งที่ทอใช้เอง และส่งเป็นสินค้าไปขายยังราชอาณาจักรใกล้เคียงเช่น ผ้าสีจันทร์ขาว ผ้าสีจันทร์แดง ผ้าสีดอกจำปา ผ้ากัมพล ผ้าสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เช่น จีวร ผ้าปูอาด ผ้ารัดปะคด ฯลฯ

อาณาจักรสุโขทัย ตั้งอยู่บริเวณตอนบนของภาคกลาง มีการทอผ้าหลายชนิด เช่น ผ้าเบญจรงค์ ผ้าสกุลพัศตร์ ผ้าเล็กหลบ ผ้าหนง ผ้ากรอบ เชื่อกันว่าผ้าที่ประชาชนทั่วไปใช้สอยนั้นทอกันนอกเมืองสุโขทัย ส่วนผ้าชั้นในราชสำนัก มีช่างหลวงเป็นผู้ทอและสั่งซื้อจากต่างประเทศอื่น เช่น ประเทศจีน อินเดีย และเปอร์เซีย

สมัยกรุงศรีอยุธยารุ่งเรือง มีการสั่งผ้าจากต่างประเทศเข้ามา ใช้ในราชสำนัก และสั่งเข้ามาขายให้กับประชาชนมากกว่าสมัยสุโขทัย เช่น ผ้าไหม ผ้าแพรจากจีน ผ้าพิมพ์จากอินเดีย ผ้าปุมจากเขมร ผ้าคานินิส ผ้าลาดินสี ผ้าบิราเบล ผ้า ทันตา ผ้าซูเคโตส จากยุโรป นอกจากนี้ยังมีผ้าพิมพ์ลายผ้าปักไหม และปักดิน และพรหมจาก เปอร์เซีย ผ้าเหล่านี้ใช้เป็นเครื่องแต่งกายของกษัตริย์และเจ้านายในราชสำนักและใช้ เป็นเครื่อง ตกแต่งราชสำนัก และอาคารบ้านเรือน ในสมัยอยุธยา เกิดแหล่งค้าผ้าและตลาดจำหน่ายวัสดุ อุปกรณ์ในการทอผ้าตามย่านต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าผ้า เรียกได้ว่าเป็น ยุคทองของการค้าผ้า ที่เดียว

นอกจากนี้ ผ้ายังมีบทบาทสำคัญหลายประการ เช่น เสื้อผ้าที่ประชาชนสวมใส่จะบ่งบอกฐานะทางสังคมเป็นบรรณาการ ระหว่างประเทศ เป็นเครื่องกำหนดตำแหน่งของผู้สวมใส่ ผ้าบางชนิดใช้เฉพาะพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูง บางชนิดใช้ เฉพาะขุนนาง เช่น ผ้าสมปักปุม สมปักล่องจวน สมปักลาย สมปักริ้ว เป็นต้น นอกจากนี้ผ้ายังใช้เป็นบำเหน็จรางวัลแก่ข้าราชการ เป็นเครื่องปูนบำเหน็จต่างเงินเดือน เรียกว่า ผ้าหวัดรายปี และผ้าในราชสำนักในลักษณะต่าง ๆ ได้รับทอดถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย

สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การทอผ้าและซื้อขายผ้า เนื่องจากยุคนั้นยังมีศึกสงคราม และอยู่ในช่วงการฟื้นฟูประเทศ แต่มีหลักฐานปรากฏว่า ทางหัวเมืองทางใต้ มีการ เกณฑ์ช่างทอผ้าจากไทรบุรี เข้ามาสอนคนพื้นเมืองที่สงขลา และนครศรีธรรมราช ทอผ้ายก จนมีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบัน

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏผ้าใช้ในราชการหลายชนิด เช่น ผ้าเข้มขาบ ผ้าเตล็ด ผ้าเยียรบับ ผ้าสมปัก (ผ้าสองนักษัตรปัก) ใน ช่วง กรุงรัตนโกสินทร์นั้นปรากฏชื่อผ้าชนิดต่างๆ ที่ประชาชนใช้ทั่วไป หลายชนิด เชื่อว่ามีคุณภาพ สีสันทดถาย อยู่ในเกณฑ์ดีต่อกว่าตามฐานะ เช่น ผ้าตาบัวปก ผ้าดอกสน ดอกเทียน ผ้าตาเล็ดงา ผ้าตามะกล่ำ ผ้าตาสมุก สมัยรัชการที่ 4 ขุนนาง และข้าราชการสำนักสงฆ์ เสื้อแพร และเสื้อกระบอกผ้าขาว แต่ธรรมเนียมการใช้ผ้าก็ยังมีได้เปลี่ยนแปลงมากนัก

สมัยรัชการที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ผ้า และธรรมเนียมการแต่งกายของชนบางราชการให้เล็กลงผ้าปุม แต่ให้ใช้ผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่แทน มีการพระราชทานเสื้อ ให้ตามยศ ตำแหน่ง ซึ่งมักเป็นผ้าแพรสีต่าง ๆ แบ่งตามกระทรวงกรมที่สังกัด การแต่ง กายพัฒนาไปตามแบบยุโรปมากขึ้น สำหรับสตรีนิยมแต่งกายแบบฝรั่งเสื้อขาวแขนยาวชายเสื้อแค่อว ห่มแพร สไบเฉียงผ่านอกเสื้อ หรือบางที่ห่มตาด สวมถุงน่อง รองเท้าบูต เป็นต้น ในช่วงรัชการที่ 4-5 นี้ ผ้าพิมพ์ลายจากอินเดียกลับมานิยมอีกครั้ง มีการส่งผ้าที่ ออกแบบลวดลายแล้วไปให้อินเดียพิมพ์ลายเรียกว่าผ้าลายอย่าง ต่อมาอินเดียพิมพ์ลาย ไม่เหมือนแบบที่ส่งไปเรียกว่า ผ้าลายนอกอย่าง จากความนิยมนี้จึงมีการผลิตผ้าพิมพ์ลายขึ้นมาใช้เองในปี พ.ศ.2475 และ เป็นต้นแบบการพิมพ์แบบสกรีน หรือ Screen Printing มีการเปิดโรงงานผลิตผ้าพิมพ์ ประชาชนจึงพัฒนาการนุ่งผ้าโจงกระเบนแบบโบราณมาเป็นโจงกระเบนผ้าลาย และนุ่งซิ่นหรือนุ่งผ้าลายไทย ในสมัยรัชกาลที่ 6

การแต่งกายในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือยุควัตถุนิยม มีการแต่งกายโดยใช้ผ้าจากต่างประเทศมากขึ้น แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงช่วงระยะเวลาอันสั้นเท่านั้น

รัชการที่ 8 การแต่งกายในราชสำนัก เปลี่ยนแปลงจากการใช้ผ้าราคาสูง ที่ต้องใส่ด้าย เส้นเงินทอง มาใช้ผ้าที่มีลักษณะเรียบง่าย และยังนิยมใช้ผ้าไหม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงให้ความสนพระทัย ในกิจการทอผ้าพื้นเมือง และทรงให้การสนับสนุนส่งเสริมให้มีการทอผ้าพื้นเมืองเป็นที่สวยงาม โดยทรงเป็นผู้นำในการใช้ผ้าพื้นเมือง ฉลองพระองค์ทั้งในขณะประทับ ในประเทศ และในวโรกาส เสด็จเยือนต่างประเทศทำให้ผ้าพื้นเมืองของไทยได้มี โอกาสอวดโฉมต่อสายตาของชาวโลกและสำหรับในประเทศก็ทำให้ความนิยมในผ้าไทย ทั้งไหมและฝ้าย กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีก และกำลังเจริญเติบโตอย่างงดงาม รู้จักการปั่นด้าย ทอผ้า ย้อมสีและพิมพ์ลวดลายลงบนผ้าอีกด้วย

วัตถุดิบในการทอผ้า

วัตถุดิบสำหรับการทอผ้ามีการพัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับ แต่พอสันนิษฐานจากหลักฐานทางโบราณคดี ที่พบในประเทศไทยได้ว่า ในสมัยโบราณมนุษย์คงจะได้แสวงหาพืชในท้องถิ่นที่มีเส้นใยแข็งแรง เช่น ปอ ป่าน กล้วย กัญชา กล้วย สับปะรด มาปั่นเป็นเกลียวเชือกใช้ก่อน ต่อมาจึงนำเชือกมาถักทอเป็นตาข่ายและเป็นผืนผ้าเป็นลำดับ เศษใยผ้าที่พบที่บ้านเชียง เชื่อว่าเป็นเศษใยกัญชา การใช้เส้นใยพืชเป็นวัตถุดิบในการทอผ้านี้ มีผู้คนบางท้องถิ่นในประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทย ทำใช้กันอยู่บ้างในปัจจุบัน เช่น ในภาคเหนือของประเทศไทยและในสาธารณรัฐประชาชนจีน ก็มีการทำผ้าจากใยของป่านกัญชา ซึ่งมีลักษณะเหมือนผ้าลินินอย่างหยาบ ๆ ในไอบีนาวา ประเทศญี่ปุ่น ก็มีการทอผ้าจากใยของต้นกล้วย ในเบอร์เนียวและฟิลิปปินส์ยังใช้ใยสับปะรดทอผ้าใช้กันอยู่ ผ้าป่านใยสับปะรดของฟิลิปปินส์ได้มีการพัฒนาเทคนิคการฟอก จนกลายเป็นผ้าป่านแก้วที่ทนทานสวยงามและราคาแพง นิยมใช้กันในสังคมชั้นสูงของฟิลิปปินส์จนถึงทุกวันนี้

วัตถุดิบอื่น ๆ ที่นิยมนำมาใช้ทอผ้า ได้แก่ ไหม ฝ้าย และขนสัตว์นั้น นักวิชาการเชื่อว่าไหมมีต้นกำเนิดมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนแล้วนำไปเผยแพร่ในญี่ปุ่น อินเดีย รวมทั้งดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย และยุโรป ส่วนฝ้ายเชื่อกันว่ามาจากอาหรับและเผยแพร่เข้ามาใช้กันอย่างกว้างขวางในอินเดียก่อน จึงเข้ามาในแถบประเทศไทย และประเทศใกล้เคียงภายหลัง จนกลายเป็นพืชพื้นเมืองในแถบนี้ไป สำหรับขนสัตว์เป็นวัสดุที่เหมาะสมกับอากาศหนาว เชื่อนำมาใช้ทำผ้าในยุโรปตอนเหนือก่อน แล้วจึงแพร่หลายไปสู่ดินแดนอื่น ๆ

วัตถุดิบที่ใช้ย้อมสีผ้านั้น เชื่อกันว่าคนโบราณรู้จักนำพืชสมุนไพรและเปลือกไม้ที่มีอยู่มากมาย ในท้องถิ่นของเรามาใช้ย้อมผ้า และทุกวันนี้ก็ยังมีผู้ที่สืบทอดและค้นคว้าเกี่ยวกับการใช้สีธรรมชาติจากพืชมาย้อมผ้านั่นอยู่ เช่น นางแสงดา บัณฑิตที่ บ้านไร่ไผ่งาม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ศิลปินแห่งชาติด้านการย้อมสีธรรมชาติและทอผ้าแบบล้านนาเดิม ในจังหวัดชัยภูมิและจังหวัดสุรินทร์ ก็ยังมีการย้อมผ้าด้วยพืชพื้นบ้านกันในหลายๆ อำเภอ เป็นต้น พืชพื้นบ้านเหล่านี้ สามารถนำเอาดอก ใบ เปลือกไม้ และเมล็ด มาต้มเคี่ยวให้เกิดเป็นสีเข้มข้น แล้วนำน้ำสีมาย้อมผ้า เช่น ย้อมรากยอได้สีแดง

ย้อมครามได้สีน้ำเงิน ย้อมมะเกลือได้สีดำ ย้อมขมิ้นชันหรือแก่นขนุนได้สีเหลือง ย้อมลูกสมอ ใบหู
กวาง เปลือกมะกรูดได้สีเขียว ย้อมลูกหว้าได้สีม่วง ย้อมเปลือกไม้โกงกางได้สีน้ำตาล เป็นต้น

อุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า

อุปกรณ์หรือเครื่องมือสำคัญในการทอคือเครื่องทอ ซึ่งคนไทยพื้นบ้านในภาคกลาง ภาคเหนือ
และภาคอีสาน เรียกกันว่า กี่ หรือ หูก ภาคใต้เรียกว่า เก กี่หรือหูก พัฒนาขึ้นมาจากหลักการเบื้องต้น
ที่ต้องการให้มีการขจัดสายกันระหว่างด้ายเส้นยืนกับด้ายเส้นพุ่ง เป็นจำนวนมากเพียงพอที่จะให้เกิด
เป็นผืนผ้าขึ้น ด้ายเส้นยืนหรือบางแห่งก็เรียกเส้นเครือ จะมีจำนวนกี่เส้นหรือมีความยาวเท่าใดก็ตาม
จะต้องขึงให้ตึงและยึดอยู่กับที่ ในขณะที่ด้ายเส้นพุ่งจะต้องพันร้อยอยู่กับเครื่องพุ่ง เรียกว่า กระสวย
สำหรับใช้พุ่งด้ายเข้าไปขัดกับด้ายเส้นยืนทุกเส้น และพุ่งกลับไปกลับมาจนเกิดเป็นเนื้อผ้าตามลวดลาย
และขนาดตามที่ต้องการ

เครื่องมือทอผ้าที่ง่ายและมีลักษณะธรรมชาติที่สุดในโลกเห็นจะได้แก่ การผูกด้ายเส้นยืนเข้า
กับนิ้วมือข้างหนึ่ง และใช้นิ้วมืออีกข้างหนึ่งพุ่งด้ายเข้าไปถักทอ โดยอาจใช้เข็มหรือกระดูกช่วย วิธีนี้ใช้
กันอยู่ในหมู่ชาวอินเดียนแดงในสหรัฐอเมริกา การทอแบบนี้เรียกว่า finger weaving หรือ ทอด้วยนิ้ว
ผ้าที่ได้จะมีลักษณะแคบและยาว เช่น ผ้าคาดเอว แต่สามารถนำมาเย็บต่อเป็นเสื้อผ้าได้ เป็นต้น

ในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านในประเทศไทยที่ทอผ้าใช้เองหรือทอขายเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง
นิยมใช้กี่ที่ปรับปรุงให้ทอผ้าได้ง่ายและสะดวกขึ้นที่ที่ใช้กันอยู่จึงมีโครงไม้ที่แข็งแรง มีที่นั่งห้อยเท้า
บางแห่งใช้ก็แบบพื้นบ้านโบราณที่มีโครงไม้ขนาดเล็ก เรียกว่า “พืมเล็ก”

ต่อมาในปี พ.ศ. 2478 กระทรวงกลาโหม ได้ตั้งโรงงานทอผ้า สำหรับใช้ในราชการทหารขึ้น
เรียกว่า “โรงงานฝ้ายสยาม” เพื่อผลิตเสื้อผ้าและสำลีสำหรับทหาร มีการส่งเครื่องจักรทอผ้าและฝ้าย
จากต่างประเทศเข้ามา นับเป็นจุดเริ่มต้นของอุตสาหกรรมทอผ้าด้วยเครื่องจักรสามารถผลิตผ้าได้
จำนวนมาก และไม่ต้องมีลวดลายตามแบบผ้าพื้นบ้าน

การทอผ้าแบบพื้นบ้าน พื้นเมืองในภูมิภาคต่าง ๆ

ในปัจจุบันการทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองหลายแห่งยังทอลวดลาย สัญลักษณ์ดั้งเดิม โดยเฉพาะ
ในชุมชนที่มีเชื้อสายชาติพันธุ์บางกลุ่มที่กระจายตัวกันอยู่ในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ศิลปะการทอ
ผ้าของกลุ่มชนเหล่านี้จึงนับว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มอยู่จนถึงทุกวันนี้ หากจะแบ่งผ้าพื้นเมืองของ
กลุ่มชนเหล่านี้ตามภาคต่าง ๆ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น ก็อาจจะแบ่งคร่าว ๆ ได้ดังนี้

1) การทอผ้าในภาคเหนือแถบล้านนาไทย (จังหวัดเชียงราย พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน
เชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน) โดยเฉพาะในกลุ่มชาวไทยโยนกหรือไทยยวน และชาวไทยลื้อ ซึ่งเป็นกลุ่ม
ชนดั้งเดิมของล้านนาไทย มีความเชื่อเรื่องการตั้งถิ่นฐานในสภาพแวดล้อมที่เป็นภูเขาและมีทางน้ำไหล
ผู้หญิงไทยยวนและไทยลื้อในปัจจุบันนี้ยังรักษาวัฒนธรรมการทอผ้าในรูปแบบและลวดลายที่สืบทอด
กันมา โดยเฉพาะการทอชิ้นตีนจก ผ้าขิด และผ้าที่ใช้เทคนิค “เกาะ” เป็นต้นการทอผ้าไหมยกดอก
และการทอชิ้นไหมต่อตีนจกยกดินเงินดินทองนั้น รู้จักกันในหมู่เจ้านายชั้นสูงในภาคเหนือ ซึ่งได้
ฝึกอบรมให้หญิงชาวบ้านตามหมู่บ้านหลายแห่ง เช่น ในจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน รู้จักทอจนทำกัน
เป็นอุตสาหกรรมในหมู่บ้านหลายแห่งจนถึงทุกวันนี้

2) การทอผ้าในภาคกลาง ในภาคกลางตอนบน (จังหวัดพิษณุโลก พิจิตร อุตรดิตถ์ และ สุโขทัย) และภาคกลางตอนล่าง (จังหวัดอุทัยธานี ชัยนาท สุพรรณบุรี สระบุรี ลพบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ฯลฯ) มีกลุ่มชนชาวไทยยวนและชาวไทยลาว อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในช่วงต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ไทย พวกไทยลาวนั้นมีหลายเผ่า เช่น พวน ไช้ ผู้ไท ครั่ง ซึ่งอพยพย้ายถิ่นเข้ามาเพราะ สงครามหรือสาเหตุอื่น ๆ คนไทย พวกนี้ยังรักษาวัฒนธรรมและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นไว้ได้ โดยเฉพาะ วัฒนธรรมการทอผ้าของผู้หญิงที่ใช้เทคนิคการทำตีนจก และขิด เพื่อตกแต่งเป็นลวดลายบนผ้าที่ใช้ใช้ใน เทศกาลต่าง ๆ หรือใช้ทำที่นอน หมอน ผ้าห่ม ผ้าเช็ดหน้า ผ้าขาวม้า เป็นต้น แม้ว่าในปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไปมาก คนไทยเหล่านี้ก็ยังยึดอาชีพทอผ้าเป็นอาชีพรองต่อ จากการ ทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก และเช่นเดียวกันกับผ้าในภาคเหนือ ลวดลายที่ตกแต่งบนผืนผ้าที่ทอโดยกลุ่ม ชนต่างเผ่ากันในภาคกลางนี้ก็มีลักษณะและสีสันแตกต่าง กันจนผู้ที่ศึกษาคุ้นเคยสามารถระบุแหล่ง ที่ผลิตผ้าได้จากลวดลายและสี

3) การทอผ้าในภาคอีสาน ในภาคอีสานมีชุมชนตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยบริเวณที่มีความอุดม สมบูรณ์จากลำห้วย หนอง บึง แม่น้ำ กลุ่มคนไทย เชื้อสายลาวเป็นชนกลุ่มใหญ่ของภาคอีสาน กระจายกันอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ มีวัฒนธรรมการทอผ้าอันเป็นประเพณีของผู้หญิงที่สืบทอดกันมาช้านานเกือบทุกชุมชน แต่ละกลุ่มแต่ละเผ่ามีลักษณะและลวดลายการทอผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง อย่างชัดเจน โดยเฉพาะผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด และผ้าไหมหางกระรอก

4) การทอผ้าในภาคใต้ ภาคใต้มีแหล่งทอผ้าที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง โดยเฉพาะแหล่งทอผ้ายก ดิ้นเงินดิ้นทอง สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากชาวมุสลิม ชาวอาหรับ ที่มาค้าขายตั้งแต่สมัยโบราณ ต่อมาผ้ายกเงินยกทองได้กลายเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงของอาณาจักรไทยในภาคกลาง บรรดาพวก เจ้าเมืองและข้าราชการหัวเมืองภาคใต้จึงต่างสนับสนุนให้ลูกหลานและชาวบ้านทอกันเป็นลำเป็นสัน โดยเฉพาะที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ล้วนเคยเป็นแหล่งทอผ้าที่มีชื่อเสียงมากในอดีต เป็นที่กล่าวขวัญและนิยมกันมากในหมู่ขุนนางสมัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันผ้ายกเมืองนคร มีผู้บริจาคให้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช และจัดแสดงให้ประชาชนชมอยู่ในห้องผ้าของพิพิธภัณฑ ์จำนวนมาก แต่ช่างทอที่มีชื่อเสียงเสียชีวิตไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ และมีผู้สืบทอดความรู้ไว้น้อยมาก จึง ไม่มีการทอกันเป็นลำเป็นสันเหมือนสมัยโบราณ